

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/molnar-kovacs-zsofia-az-„europa-kep“-kutatas-fokuszpontjai-a-magyar-es-nemzetkozi-tankonyvi-szakirodalom-tukreben-05-02-12/>

Molnár-Kovács Zsófia

Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében¹

Bevezetés

„Európa-kép” és „tankönyvkutatás”. E két fogalom kapcsolódási pontjait, vizsgálati lehetőségeit és eredményeit kívánja rendszerezni a tanulmány a témáról megjelent szakirodalom tükrében. A szakirodalom-elemzés révén elsősorban a magyar szakirodalmi bázis kerül áttekintésre, ugyanakkor – rövid kitekintéssel – a nemzetközi publikációk is előtérbe kerülnek.

A tankönyvi „Európa-kép” kutatás hazai vizsgálati eredményei

A hazai szakirodalomban az 1990-es évek elejétől jelentek meg az európaiságot, a tankönyvi „Európa-képet” vizsgáló, illetve azt fókuszba állító szaktanulmányok, melyek – Szabolcs Ottó 1980-as években végzett vizsgálódásaitól eltekintve – mindenekelőtt a rendszerváltás utáni tankönyvek elemzését helyezték előtérbe (lásd például DÁRDAI /2002/²; DOMOKOS /2002/³; M. CSÁSZÁR /2004/⁴).⁵

A magyar tankönyvi „Európa-kép” kutatás közzétett eredményei közt két markáns vizsgálati irány érzékelhető. Az egyik kutatói törekvés Szabolcs Ottó (és a vele együtt dolgozó kutatócsoport) munkássága révén bontakozott ki. A team „négy, Nyugat-Európa és Kelet-Európa határvidékén levő ország történelemtanítása európaiságának egymáshoz hasonló és különböző tényezőit vizsgálta a történelemtanítás alapját képező történelemkönyvek elemzésével.”⁶ Szabolcs Ottó és munkatársainak tankönyvi „Európa-kép” kutatása az 1980-as években valósul(hat)ott meg az Európai Kulturális Alapítvány jóvoltából, illetve megbízásából⁷. A vizsgálat az „Európaiság a két világrendszer határán” témakör mentén bontakozott ki, s az elemzés tárgyát egyrészt a magyar és a lengyel, másrészt a német (azon belül a Német Szövetségi Köztársaság) és az osztrák történelemtankönyvek képezték⁸. A teljes kutatócsoport az érintett négy ország szakembereiből állt össze. A magyar kutatók közt találjuk – Szabolcs Ottó mellett – Nagy Péter Tibort, Szabenyi Pétert és Szokolai Katalint is⁹.

A tankönyvelemző munkálatok a kvalitatív és kvantitatív adatok feltárását egyaránt célul tűzték ki, ugyanakkor a minőségi paraméterek vizsgálata komplexebb megközelítést igényelt, s árnyaltabb (rész)eredményekhez¹⁰ vezetett. A vizsgálat során egyrészt az európaiság definiálása, fő kritériumainak rögzítése került előtérbe, mely törekvés kevés kézzelfogható eredményt hozott. Szabolcs Ottó ennek kapcsán a következőkre hívta fel a figyelmet: „Egy szónak is száz a vége; be kell vallanunk, hogy inkább kétségeinket tudjuk az európaiság meghatározhatósága kérdésében felsorolni, mint magunk által is meggyőzőnek hitt érveinket és bizonyítékainkat. [...] Megpróbáltuk a kérdést sok oldalról megragadni, vizsgálni. Aztán kiderült, hogy az európaiság nem a látható viselkedési módok, belső emberi kvalitások, habitusok, sőt nem is a geográfiai tényezők oldaláról közelíthető meg.”¹¹ Másrészt a fogalmiság kérdéskörén túl konkrét témák – események, folyamatok, melyek az

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

európai szellemiség fejlődését tekintve jelentősek – tankönyvi vizsgálatára helyeződött a hangsúly¹². E témakörök egy része adott volt; az Európai Kulturális Alapítvány (European Cultural Foundation) határozta meg azokat. A másik fele viszont a magyar kutatócsoport részéről került megállapításra – mintegy kiegészítve a bázislistát. Emellett a főbb nemzetközi szerződések országonkénti megítélésének áttekintésére is figyelmet fordítottak. A kutatói team által végzett konkrét elemző munkába Nagy Péter Tibor írása révén nyerünk betekintést, aki a tankönyvek felvilágosodással foglalkozó egységein keresztül érvényesülő „Európa-kép” vizsgálat tapasztalatait összegzi¹³. Konkluzív megállapításai rámutatnak, „*hogyan a tankönyvekben a felvilágosodás európai hatásrendszere egyformán preferenciát élvez a nemzeti szempontokkal szemben.*”¹⁴

A tankönyvi „Európa-kép” kutatás másik magyar képviselője Fischerné Dárdai Ágnes, aki az 1990 után napvilágot látott osztrák, svájci, német és magyar történelemtankönyvek európai integrációs képét tárta fel¹⁵. E kutatás térbeli, műfaji és tematikus kereteit tekintve hasonlóságot mutat Szabolcs Ottó elemzésével, ugyanakkor az időbeli, és részben a tematikus keret meg is haladja azt – biztosítva ezzel a tankönyvelemző vizsgálat aktualitását. Az elemzés során a szerző az 1990-1999 között megjelent, 12. évfolyamnak szóló történelemtankönyveket vette górcső alá. A fő kérdés két csomópont (tartalmi és didaktikai dimenzió) mentén körvonalazódott, s a vizsgálat az európai dimenzió, illetve Európa tankönyvi reprezentációjának mennyiségi és minőségi jegyeire, a tankönyvi lapokon keresztül tükröződő európai integráció- és Európa-képre, illetve a pedagógiai dimenzióra összpontosított.¹⁶ A tankönyvek elemzéséhez Fischerné Dárdai Ágnes a terjedelem- és frekvenciaelemzés, továbbá a deskriptív elemzés és a tartalomelemzés módszerét hívta segítségül. A tankönyvelemzés kutatómódszertani koncepciójának áttekintésekor láthatóvá válik az a hármaskategória- és alkategória-rendszer (lásd 1. táblázat), melyen az elemzés típusának, módszereinek és a mérés egységének kijelölése is nyugszik.

1. táblázat: A Fischerné Dárdai Ágnes által végzett „Európa-kép” kutatás kategória-rendszerének vázlata (2001)¹⁷

Főkategóriák	Alkategóriák
<i>1. Makrostruktúra</i>	1.1. A tankönyv felépítése 1.2. Az 1945 utáni fejezetek
<i>2. Struktúraelemek</i>	2.1. Alapszöveg 2.2. Didaktikai apparátus 2.3. Üres helyek 2.4. Didaktikai mutatók
<i>3. Tartalmi súlypontok</i>	3.1. Gazdasági integráció 3.2. Katonai-politikai integráció 3.3. Európa egysége és sokfélesége 3.4. Európa távlatai

Az összehasonlító tankönyvelemzés főbb eredményei egyrészt – makrostrukturális szinten – rámutattak, hogy a korábbiakhoz képest az európai integráció témaköre nagyobb terjedelemben van jelen a vizsgált tankönyvekben.¹⁸ Másrészt – a struktúraelemeket tekintve – a német és az osztrák tankönyvekben a didaktikai apparátus, míg a svájci és a magyar tankönyvekben az alapszöveg helye és szerepe a dominánsabb (alapszöveg vs. didaktikai

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

apparátus). A struktúraelemek vizsgálatával feltáruló ún. didaktikai mutatók alapján a vizsgálat alá vont tankönyvek három tankönyvtípusba sorolhatók: esszé-tankönyv, dokumentum-tankönyv és többfunkciós tankönyv.¹⁹ Az összehasonlító tankönyvelemzés tartalmi súlypontjai mentén körvonalazódó eredmények pedig a tankönyvi „európai integráció” megközelítések eklektikus voltáról tesznek tanúbizonyságot, s egyúttal igazolták, hogy a vizsgált négy ország történelem-tankönyveinek „európai integrációt ábrázoló felfogása között markáns különbség van.”²⁰ A különbség pedig „azzal korrelál, hogy milyen az Európai Unióhoz való viszonya egy-egy országnak”.²¹ A magyar és svájci tankönyvekben az európai integráció taglalása során a történeti dimenzió hangsúlyos, míg a német és osztrák tankönyvi munkák markánsabb pedagógiai dimenzióval bírnak.²²

Fischerné Dárdai Ágnes 10 év elteltével, 2011-ben – ezúttal kimondottan a magyar, azon belül pedig a 2005 és 2010 között megjelent történelem-tankönyvekre összpontosítva – megismételte az ezredfordulón végzett vizsgálatát.²³ A fő szempont annak feltárása volt, hogy az eltelt 10 év alatt „a korábbi kép változott-e, s ha igen, milyen irányban”.²⁴ Az elemzési módszer – a korábbi vizsgálat során alkalmazott kategória-rendszert (is) figyelembe véve – egy ún. raszter összeállítását igényelte, amely újfent három főkategóriát (és további alkategóriákat) vett alapul (lásd 2. táblázat). A raszteres vizsgálat során a fő- és alkategóriák megjelenését, teljesülését ötfokú skála jelezte.²⁵

2. táblázat: A Fischerné Dárdai Ágnes által végzett „Európa-kép” kutatás kategória-rendszerének vázlata (2011)²⁶

Főkategóriák	Alkategóriák
1. Európa	– fogalma – határai, természeti viszonyai – kulturális, nyelvi, vallási sokszínűsége
2. Európai Unió	– az integráció története 1945-től – érdekellentétek és érdekegyeztetések – az európai intézmények és szervezetek – az Unió bővítése – európai szimbólumok – problémák, eredmények, távlatok
3. Értékek	– identitás – tolerancia – kompromisszumkészség – emberi jogok – béke

Az elemzés legfontosabb eredményei közé tartozik annak tudatosítása, hogy az európai integráció, illetve az Európai Unió témája a magyar tankönyvi tartalmakban a tankönyv terjedelméhez viszonyítva – továbbra is – alulreprezentált. Emellett Európa-definícióról sem beszélhetünk; Európa határai, továbbá az európai értékek szintúgy tisztázatlanok. Az Unió bővítése szóba kerül, azonban a csatlakozást érintő problémák és feltételek nem. Az Európai Unió mint „történeti konstrukció” hangsúlyos a magyar tankönyvekben, az időszerű kérdések háttérbe szorulnak. Az Uniós intézmények és szervezetek megjelennek a tankönyvekben, de működésük menete, jelentősége nem táru

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

fel. Ugyanez jellemző a tankönyvet forgató tanulóra is, aki a tankönyv tartalmát olvasva, nem szembesül azzal, ami az európai polgári lét szükségszerű velejárója.²⁷ A megismételt vizsgálat legfőbb konklúzióját ekként foglalja össze a szerző: „Összegzésként megállapítható, hogy a 2001-es vizsgálatnál feltett kérdésre adott válasz sajnos ugyanaz maradt 10 év múltán is: a vizsgált történelemtankönyvek Európáról keveset mondanak. Az európai integrációról valamivel többet, de inkább csak történeti tényismeretet közölnek. A másik következtetés, hogy a tankönyvek európai integrációs képe sajnos statikus, nem rendelkezik pedagógiai dimenzióval, egyáltalán nem jövőorientált és nem ösztönzi a tanulóinkat arra, hogy nekünk valami közünk van Európához, és hogy ezért magunknak is sokat kell tennünk.”²⁸

Fischerné Dárdai Ágnes történelemtankönyvi vizsgálataihoz szorosan kapcsolódik, illetve annak eredményeit tovább árnyalja M. Császár Zsuzsa 2004-ben publikált, magyar földrajztankönyveket érintő „Európa-kép” kutatása.²⁹ A vizsgálat aktualitását szintén Magyarország Európai Unió csatlakozása nyújtotta. A szerző négy általános és középiskolai tankönyv kvantitatív és kvalitatív elemzését valósította meg. A kvantitatív vizsgálat eredményei alapján „az általános iskolai tankönyvek teljes egésze Európával foglalkozik”.³⁰ A kvalitatív elemzés három kérdés mentén épült fel:

- „Milyen a tankönyvekben megjelenő Európa-fogalom?
- Európa és Magyarország kapcsolatrendszere hogyan jelenik meg a tankönyvekben?
- Hol van Magyarország helye Európában?”³¹

Az Európa-definíció vonatkozásában a szerző Fischerné Dárdai Ágnes vizsgálatával von párhuzamot: „Megállapítható, hogy mindegyik tankönyvben, hasonlóan a történelem tankönyvekhez,³² definiálatlan marad az Európa-fogalom, csak fejezetcímként vagy földrajzi topográfiai alapfogalomként³³ jelenik meg. A tankönyvek többsége csak általános paraméterek mentén szól Európáról – kiterjedés, lakosság, általános jellemzők szintjén. [...] Nincs egyik tankönyvben sem utalás Európa egységére és egyben sokféleségére. Nem derül fény Európa régióinak különbségére gazdasági, társadalmi vonatkozásban.”³⁴ Európa határainak rögzítése – a geopolitikai és területi határokat nem említve – az általános iskolai földrajztankönyvekben csupán természetföldrajzi szemszögből valósul meg, s – az Európa-Magyarország viszonyrendszerben – a vizsgált tankönyvek Magyarországot felzárkózó, hátrányos helyzetű kelet-közép-európai országként jelenítik meg.³⁵ A kutatási eredmények ezek alapján a következőképpen kerülnek összegzésre:

„Megállapítható, hogy az elemzett tankönyvek markáns Európa-képet jelenítenek meg a diákok előtt:

- Az általános iskolában Európa földrajzi fogalomként, a magasabb évfolyamokon már politikai struktúraként kerül a diákok elé.
- Mindkét képzési ciklusban a földrajz tankönyvekben Európa elsősorban a kontinens nyugati felét, főleg a mai Európai Unióval azonosítható Európát jelent, míg a többi ország keleten, délkeleten hátrányból indulván felzárkózni szándékozó országokat testesít meg.
- Ez az Európai Unióra leszűkült Európa komoly erőcentrum, tehát érdemes idetartozni. Mindez komoly előnyökkel jár a tagországoknak és a csatlakozóknak.”³⁶

Göncz Ferenc – a Történelempedagógiai Füzetek hasábjain keresztül publikált – 2008-as tanulmányában szintén a tankönyvek európai integrációval, illetve Európai Unióval kapcsolatos paramétereit járja körül. A szerző mennyiségi áttekintést ad néhány aktuálisan

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

leginkább használatban lévő középiskolás történelem és társadalomismeret tankönyvről, mely eredménye vegyes képet mutat. A fókuszba emelt öt tankönyvben minimális és meglehetősen nagy terjedelmi keretet felölelő témátárgyalással egyaránt találkozunk.³⁷

Kitekintés – A tankönyvi „Európa-kép” kutatás nemzetközi tendenciái

A tankönyvek „Európa-képének” nemzetközi vizsgálati eredményei bepillantást engednek a témát övező kutatói megközelítések gazdag tárházába, s tovább árnyalják a képet az Európa-fogalom tankönyvi reprezentációjáról. Az európai integráció témájának vizsgálata során Fischerné Dárdai Ágnes a 2000-es évek elején – alapos nemzetközi szakirodalmi mélyfúrást végezve – már áttekintette az Európa-kép, az európai integráció, az európai dimenzió, az Európai Unió tankönyvkutatásának főbb szakirodalmi csomópontjait³⁸, így jelen tanulmányban mindenekelőtt az ezredfordulót követő kutatási eredményekre teszünk utalást.³⁹ Az 1990-es évek elejétől a nemzetközi fórumokon gyakran szentelnek figyelmet az európaiság témakörének, illetve az ezzel kapcsolatos tankönyvkutatásoknak.⁴⁰ A konferenciákon folyt eszmecserek pedig konstruktívan hatottak/hatnak a tankönyvkutatói, tankönyvszakértői közösségre, melynek ékes bizonyítéka a szakértői diskurzus eredményeit felvonultató tanulmánykötetek, bibliográfiák megjelentetése. E tudományos munkák elsősorban arra a kérdés-sorozatra keresik a választ, „*hogyan az európaiság hol, hogyan, milyen mértékben, milyen tartalommal jelenik meg [...] az európai országok [...] taneszközeiben.*”⁴¹ Ahogy Henrik Åström Elmersjö svéd kutató 2011-es tanulmányában megjegyzi, az elmúlt évtizedekben a különböző országok a tankönyvekben megjelenő Európa – mint az identitás egyik jelzője – kérdéskör felé fordultak.⁴² Példaként említhetjük a Falk Pingel német történész, tankönyvkutató nevével fémjelzett vizsgálatokat.⁴³ Pingel kutatásai során Európa történelmének ábrázolásmódját, megjelenését vizsgálja a 20. századi középiskolai történelemtankönyvekben. Az elemzés célja az európai dimenzió vizsgálata.⁴⁴ A mintaválasztás során olyan tankönyvek kerültek előtérbe, melyek reprezentálják a különböző régiókat, tankönyvi rendszereket. A vizsgálatok a kötelező iskoláztatás utolsó 2-3 évére koncentrálnak, tehát a 14-16 éves korosztályra. 3-5 db – széles körben használt, az utóbbi 3-4 évben publikált – tankönyvet választottak. Keresztmetszeti (kvantitatív) vizsgálatokat végeztek.⁴⁵ Az eredményeket tekintve pozitív fejlemény, hogy az európai viszonyokat már nem hagyják figyelmen kívül a vizsgált tankönyvekben. A nemzeti és az egyetemes történelem közt fennálló kapcsolatot pedig gyakran ki is emelik, különösen a 20. századdal foglalkozó fejezetekben. A tankönyvek változatos módon ábrázolják az európai egymásrataltságot. Az Európához tartozás témáját gyakran hangsúlyozzák; az európai dimenzió kiegészíti a nemzeti összefüggéseket, ugyanakkor minden ország esetében a nemzeti történelem marad az előtérben. Az egyes országok történelmének áttekintése és Európa történelme jelentik a fő tényezőket. A világtörténelem többnyire kisebb szerepet játszik. A tankönyvek mintegy 30-50 %-ban a nemzeti történelemre, 30-40 %-ban az európai, míg 10-20 %-ban a világ többi részének történelmére összpontosítanak.⁴⁶ A vizsgálat az *Európa-fogalom* kérdéskörét is érinti. Az Európa kifejezés gyakran mint név jelenik meg a tankönyvi szövegekben és térképeken, ugyanakkor hiányzik a különböző Európa-értelmezések leírása, valamint a politikai, gazdasági, földrajzi és kulturális tartalmának bemutatása. A tanulók számára tehát nem áll rendelkezésre világos információ arról, hogy Európa tulajdonképpen mit is jelent.⁴⁷ Ahogy Európát, mint témakört nem minden európai régióban dolgozzák fel széleskörűen, úgy néhány régiót szinte teljesen mellőznek a tankönyvekben, még akkor is, ha azok szerzője Európát jelentős témának tartja. Az

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

Európával kapcsolatos tankönyvkutatások állandó eredményének tekinthető tehát, hogy *Európa ábrázolása a nagyhatalmakra összpontosít*.⁴⁸

2010-ben teszi közzé Anja Besand a 2005 és 2008 közötti időszakban megjelent és jóváhagyott német állampolgári/politikai ismeretek tankönyveinek Európa-képét feltáró vizsgálatát.⁴⁹ Külön említést érdemel, hogy a kutatás során a *kép* fogalma kettős értelmezésben (is) jelentős. Egyrészt a szó legszorosabb értelmében ténylegesen a képekkel, leírásokkal és illusztrációkkal foglalkozik, melyek a különböző tananyagokban – különösen pedig az állampolgári/politikai ismeretek tankönyveiben – találhatóak, az Európa témakörben. Másfelől az elemzés fókuszában nem maguk a képek állnak, hanem sokkal inkább az Európai Unió – benne rejtetten Európa – vizuális ábrázolásának kérdése.⁵⁰ A vizsgálat során tehát a képek által kifejezett, illetve közvetített eszmék, célok és kérdések kerülnek előtérbe. A kutatás kulcskérdései a következők:

- Milyen képeket használnak gyakran az állampolgári ismeretek tankönyveiben és tananyagaiban?
- Mi a funkciója ezeknek a képeknek; mit ábrázolnak, fejeznek ki vagy illusztrálnak?
- Milyen vizuális érveket sorakoztat fel, és milyen módon reprezentálják az Európai Unió Európáját?
- Európát mindig ugyanazon a módon ábrázolják, vagy az ábrázolások az anyagoktól függően különböznek?⁵¹

A vizsgálati eredményeket a szerző siralmasnak nevezi. A nemzeti perspektíva még mindig uralkodik az európai perspektíva felett a tankönyvek és tananyagok képi repertoárjában. A német állampolgári/politikai ismeretek tanításában egy erős tendencia érzékelhető az absztrakt reprezentációk és olyan képtípusok irányába, mint az infografikai diagramok, táblázatok és térképek.⁵²

Szintén 2010-ben publikálta Anamaria Dutceac Segesten a román (mint EU tagállam) és a szerb (mint nem EU tagállam) történelemtankönyvek Európa-képét feltáró tanulmányát.⁵³ A szerző célul tűzi ki a történelemtankönyvek borítóján elhelyezett vizuális elemek komparatív vizsgálatát az 1995 és 2007 közötti időszakon keresztül. Ezzel összefüggésben hipotézise, hogy a tankönyvek vizuális tartalma egyre erősebben közelít Európához.⁵⁴ A kutatói kérdései pedig a következők:

- A különböző nemzeti oktatási rendszerek hogyan gondolkodnak Európáról? Vannak-e különbségek az EU tagállamok és az Unión kívüli országok között?
- Az idő múlásával hogyan változott az Európa-kép?⁵⁵

Az összehasonlító elemzés eredményeit számba véve a két vizsgált állam tankönyvei esetében a fő trend a borítóterveken a nemzeti elemek hangsúlyozása és a könyvek küllemének korszerűsítésére törekvés. Az 1990-es évektől a vizsgálat záró évéig bezárólag az európai szimbólumok megjelenítése – s ezzel együtt Európa fontossága – egyre inkább láthatóvá vált a romániai és szerb történelemtankönyvek borítóján. Annak ellenére azonban, hogy Európa növekvő megjelenése érzékelhető, az európaiság ismertetőjegyei nem mindig nyilvánvalóak.⁵⁶

A 2010-es évek elején indult el a braunschweigi Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung (Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet) jóvoltából az *EurViews* c. projekt, melynek célja a történelemtankönyvek által közvetített Európa-fogalom és európaiság összegyűjtése, továbbá igényes szerkesztése az egész világon a 20-21. század tekintetében.⁵⁷ E kiadás hozzájárul az egyes államokhoz kapcsolódó 20-21. századi Európa-reprezentációk diakrón és szinkrón összehasonlító elemzéséhez, ugyanakkor a felmerülő kérdések nemzetközi trendeket és határbontó transzfer folyamatokat érintenek.⁵⁸

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

Henrik Åström Elmersjö – aki maga is részt vesz az EurViews tankönyv-projektben – svéd történelemtankönyvek vizsgálatára vállalkozott. 2011-es tanulmányában tíz – a felső középiskola részére készült – tankönyv elemzését ismerteti, melynek célja, hogy megmutassa, hogyan ábrázolták a svéd történelemtankönyvekben a XX. század folyamán „Európát” és az „európaiságot”.⁵⁹ A kutatás során a szerző kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt alkalmaz, így a szövegelemzést és néhány egyszerűbb mennyiségi mérést.⁶⁰ A 20. század különböző periódusaiban publikált történelemtankönyvek elemzése feltárta a változást az „Európa” és az „európai” szavak gyakorisága kapcsán, illetve jelentésük változásában. Az Európa-témakör növekedett, illetve az Európa-eszme változott a 20. század folyamán. Az Európa-konceptióban bekövetkező legfőbb változás, hogy a „svéd hatást Európára” felváltotta az „Európa hatása Svédországra” irányvonal.⁶¹

Összegzés

A hazai tankönyvi szakirodalom – második világháborút követően gyarapodó – sokrétű tematikus csomópontjait áttekintve láthatóvá válik, hogy a magyarországi – mindenekelőtt történelmi tárgyú – tankönyvek „Európa-képének” vizsgálata, szakirodalmi tárgyalása a 20. század végén, a *rendszer váltást követően került előtérbe*. Az 1990-es évek elejétől fogva tehát a tankönyvi „Európa-kép” kutatás – a tudományos tankönyvelemzések sajátos szegmenseként – megjelent a magyar tankönyvi szakirodalom egyre szélesebb spektrumot felölelő palettáján. A bemutatott hazai kutatások, közzétett vizsgálati eredmények közös vonása mindenekelőtt az *Európa-fogalom definiálatlanságának* tudatosítása a fókuszba került történelem- és földrajztankönyvek vonatkozásában. Emellett láthatóvá válik a téma vizsgálatához elengedhetetlen – egymást kiegészítő kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt alkalmazó – módszertani háttér, mely az eredmények árnyalt értelmezését segíti elő.

A felvillantott nemzetközi „Európa-kép” vizsgálatok egyértelművé teszik a magyar kutatói törekvések relevanciáját, a hazai eredmények illeszkedését a nemzetközi trendekbe, egyúttal lehetőséget, igényt és alapot teremtenek a további – tematikusan, térben és időben kiszélesedő – tankönyvvizsgálatok lefolytatásához.

IRODALOM

Nyomtatott források

- ÅSTRÖM ELMERSJÖ, Henrik (2011): The Meaning and Use of „Europe” in Swedish History Textbooks, 1910-2008. *Education Inquiry*. 2. No. 1. 61-78.
- BESAND, Anja (2010): Crooked Cucumbers, Milk Cows and Mysterious Bulls. Pictures of Europe in German Textbooks for Civic/Political Education. In: Drechsel, Benjamin – Leggewie, Claus (Eds.): *United in Visual Diversity*. Images and Counter-Images of Europe. Studien Verlag, Innsbruck, 115-128.
- DÁRDAI Ágnes (2002a): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- DÁRDAI Ágnes (2002b): Külföldi és magyar történelemtankönyvek európai integrációs képe. *Iskolakultúra*. XII. évf. 1. sz. 62-72.

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

- DÁRDAI Ágnes (2003): Összehasonlító tankönyvelemzés egy esettanulmány példáján: Az európai integráció német, osztrák, svájci és magyar történelemtankönyvekben. *Módszertani lapok. Történelem, 10. évf. 3. sz.* 1-22.
- DÁRDAI Ágnes (2006a): Külföldi és magyar történelemtankönyvek európai integrációs képe. In: F. DÁRDAI Ágnes: *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás*. II. kötet. Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára XLII. Az ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa, Budapest, 117-139.
- DÁRDAI Ágnes (2006b): Összehasonlító tankönyvelemzés egy esettanulmány példáján: Az európai integráció német, osztrák, svájci és magyar történelemtankönyvekben. In: F. DÁRDAI Ágnes: *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás*. II. kötet. Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára XLII. Az ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa, Budapest, 140-175.
- DOMOKOS Zsuzsa (2002): Az európaiság fogalma történelem tanterveink, tankönyveink tükrében. In: Szabolcs Ottó (sorozatszerk.): *Történelempedagógiai Füzetek 12*. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az ELTE BTK kiadványa, Budapest, 5-23.
- Európa-kutatás. In: SZABOLCS Ottó – KATONA András (összeáll.) (2006): *Történelem tantárgy-pedagógiai olvasókönyv*. Dokumentumok a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 571-581.
- F. DÁRDAI Ágnes (1998): A tankönyvek európai dimenziója általános iskolai történelemtankönyveink Európa-képének elemzése példáján. *Módszertani lapok. Történelem, 5. évf. 4. sz.* 9-18.
- F. DÁRDAI Ágnes – M. CSÁSZÁR Zsuzsanna (2006): Magyar történelem és földrajz tankönyvek Balkán-képe. *Iskolakultúra, XVI. évf. 7-8. sz.* 179-191.
- FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes (2001): *A tankönyvkutatás elméleti és gyakorlati kérdései*. Az európai integráció témájának összehasonlító elemzése német, osztrák, svájci és magyar történelemtankönyvekben. Doktori (PhD) disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes (2011): A tankönyvek európai dimenziója. In: BORSODI Csaba (sorozatszerk.): *A keresztény Európától az Európai Unió magyar elnökségéig*. A Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára LV. Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 50-68.
- FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes (2012): Mit jelent az európai dimenzió a tankönyvekben? In: ORSÓS Anna – TRENDL Fanni (szerk.): *Útjelzők*. Ünnepi kötet pályatársak, kollégák, tanítványok neveléstudományi tanulmányaiból a 70 esztendő Forray R. Katalin tiszteletére. PTE BTK, Pécs, 92-99.
- FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes – MÉSZÁROS NÉ CSÁSZÁR Zsuzsa (2004): Afrika-kép a magyar történelem- és földrajz tankönyvekben. *Iskolakultúra, XIV. évf. 11. sz.* 69-77.
- GÖNCZ Ferenc (2008): Gondolatok az európai integráció oktatásáról. In: Szabolcs Ottó (sorozatszerk.): *Történelempedagógiai Füzetek 27*. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az ELTE BTK kiadványa, Budapest, 103-114.
- HORNYÁK Árpád – VITÁRI Zsolt (2009, szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

- M. CSÁSZÁR Zsuzsa (2004): Európa-kép a magyar földrajzoktatásban. In: *III. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia*. Az integrálódó Európa politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 80-83.
- MIKOLASEK Zsófia (2004): Magyarságtudat és Európa-ismeret általános iskolások körében. *Könyv és Nevelés*, VI. évf. 2. sz. 58-66.
- MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2012): Magyar tankönyvek a Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézetben. *Történelemtanítás*. (XLVII. évf.) Új folyam III. 2-4. sz. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/01/03_02_18_Molnar_Kovacs.pdf [2013. január 16.]
- NAGY Péter Tibor rövid összehasonlító vázlata négy ország tankönyveinek Európa-képéről. In: Szabolcs Ottó – Katona András (összeáll.) (2006): *Történelem tantárgypedagógiai olvasókönyv*. Dokumentumok a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 578-581.
- PINGEL, Falk (1997): „*The ways in which the History of Europe in the 20th Century is presented in textbooks for Secondary Schools*”. Council for Cultural Cooperation, Strasbourg.
- PINGEL, Falk (2000): *The European home: representations of 20th century Europe in history textbooks*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- PINGEL, Falk (2009): *Grenzgänger / Transcending Boundaries*. Eckert. Die Schriftenreihe – Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen Bildungsmedienforschung, Band 125, V&R Unipress, Göttingen.
- SEGESTEN, Anamaria Dutceac (2010): Europe at the Margins: How Europe Appears in History Textbooks from Serbia and Romania. In: Drechsel, Benjamin – Leggewie, Claus (Eds.): *United in Visual Diversity*. Images and Counter-Images of Europe. Studien Verlag, Innsbruck, 131-142.
- SOKCSEVITS Dénes (2009): A dualista korszak horvát tankönyveinek magyarságképe. In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 497-508.
- SZABOLCS Ottó (1990a): A magyar történelem-tankönyvek európaisága. (Európa a magyar történelem-tankönyvekben). In: SZABOLCS Ottó (szerk.): *Korunk Európája történelmének tanítása az iskolában források alapján*. Anyagok a magyar és német történelemtanárok és metodikusok második találkozásáról. Szekszárd-Tengelic, 33-42.
- SZABOLCS Ottó (1990b): *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZABOLCS Ottó (1999): Nemzeti és európai a magyar történelemtanításban. In: SZABOLCS Ottó (sorozatszerk.): *Történelempedagógiai Füzetek 5*. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az ELTE BTK kiadványa, Budapest, 5-13.
- SZABOLCS Ottó (2002): A magyar történelemtankönyvek európaisága. (Európa a magyar történelemtankönyvekben). In: SZABOLCS Ottó (sorozatszerk.): *Történelempedagógiai írások II*. (Válogatás dr. Szabolcs Ottó munkáiból). A Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára XXVII. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata kiadványa, Budapest, 115-119.
- SZABOLCS Ottó (2006): A magyar történelemtankönyvek európaisága (Európa a magyar történelemtankönyvekben). In: SZABOLCS Ottó – KATONA András (összeáll.):

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

Történelem tantárgy-pedagógiai olvasókönyv. Dokumentumok a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 572-576.

- VENTILLA Andrea (2010): Az amerikai földrajz- és történelem-tankönyvek Afrika-képe. *Képzés és Gyakorlat.* 8. évf. 3-4. sz. 195-208.
- ZÁVODSZKY Géza (1994): Az Európa-eszme és a magyarországi történelemtanítás. *Módszertani lapok. Történelem,* XXXV. évf. 1-2. sz. 7-20.

Internetes források

- EurViews. www.eurviews.eu [2014. március 30.]
- Multi-lingual internet platform: EurViews. *Europe in Textbooks.*
<http://www.gei.de/en/research/europe-narratives-images-spaces/trans-europe-external-borders/eurviews.html> [2014. március 30.]

JEGYZETEK

1 A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² DÁRDAI Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs; Uő. (2002): Külföldi és magyar történelemtankönyvek európai integrációs képe. *Iskolakultúra,* XII. évf. 1. sz. 62-72.

³ DOMOKOS Zsuzsa (2002): Az európaiság fogalma történelem tanterveink, tankönyveink tükrében. In: SZABOLCS Ottó (szerozatszerk.): *Történelempedagógiai Füzetek 12.* A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az ELTE BTK kiadványa, Budapest, 5-23.

⁴ M. CSÁSZÁR Zsuzsa (2004): Európa-kép a magyar földrajzoktatásban. In: *III. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia.* Az integrálódó Európa politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 80-83.

⁵ Az európaiság, illetve „Európa-kép”-kutatás tankönyvi vizsgálatához hasonló kutatásokra szintén találunk példát a hazai tankönyvi szakirodalomban. E vizsgálatok közt említhetjük Fischerné Dárdai Ágnes és M. Császár Zsuzsa közös *Afrika-kép* kutatását (FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes – MÉSZÁROSNÉ CSÁSZÁR Zsuzsa /2004/: *Afrika-kép a magyar történelem- és földrajztankönyvekben.* *Iskolakultúra.* XIV. évf. 11. sz. 69-77.) és *Balkán-kép* elemzését (F. DÁRDAI Ágnes – M. CSÁSZÁR Zsuzsanna /2006/: *Magyar történelem és földrajz tankönyvek Balkán-képe.* *Iskolakultúra,* XVI. évf. 7-8. sz. 179-191.), Ventilla Andrea *Afrika-kép* vizsgálatát (VENTILLA Andrea /2010/: *Az amerikai földrajz- és történelem-tankönyvek Afrika-képe.* *Képzés és Gyakorlat.* 8. évf. 3-4. sz. 195-208.), Szabolcs Ottó *magyarságkép* elemzését külföldi tankönyvekben (SZABOLCS Ottó /1990/: *Külföldi tankönyvek magyarságképe.* Tankönyvkiadó, Budapest), valamint a Pécsi Tudományegyetemen kibontakozó *magyarságkép* vizsgálato(ka)t a 20. századi tankönyvekben (HORNÁK Árpád – VITÁRI Zsolt /2009, szerk./: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Kutatási füzetek 14. Pécsi Tudományegyetem, Pécs).

⁶ SZABOLCS Ottó (2006): A magyar történelemtankönyvek európaisága (Európa a magyar történelemtankönyvekben). In: SZABOLCS Ottó – KATONA András (összeáll.): *Történelem tantárgy-pedagógiai olvasókönyv.* Dokumentumok a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 573. Lásd még: SZABOLCS Ottó (1990): A magyar történelem-tankönyvek európaisága. (Európa a magyar történelem-tankönyvekben). In: Szabolcs Ottó (szerk.): *Korunk Európája történelmének tanítása az iskolában források alapján.* Anyagok a magyar és német történelemtanárok és metodikusok második találkozásáról. Szekszárd-Tengelic, 33-42.; SZABOLCS Ottó (1999): Nemzeti és európai a magyar történelemtanításban. In: Szabolcs Ottó (szerk.): *Történelempedagógiai Füzetek 5.* A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az ELTE BTK kiadványa, Budapest, 5-13.; SZABOLCS Ottó (2002): A magyar történelemtankönyvek európaisága. (Európa a magyar történelemtankönyvekben). In: SZABOLCS Ottó (szerk.): *Történelempedagógiai írások II.* (Válogatás dr. Szabolcs Ottó munkáiból). A Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára XXVII. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata kiadványa, Budapest, 115-119.; Európa-kutatás. In: SZABOLCS Ottó – KATONA András (összeáll.) (2006): *Történelem tantárgy-pedagógiai olvasókönyv.* Dokumentumok a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 571-581.

⁷ Lásd: Európa-kutatás (2006) 571-581.

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

⁸ Uo. 571-572.

⁹ Uo. 572.

¹⁰ A kutatás kapcsán megjelent publikációk révén mindenekelőtt a vizsgálati szempontok ismerhetők meg behatóbban, a vizsgálatról, annak menetéről, eredményeiről kevés (töredékes) információ áll rendelkezésre.

¹¹ SZABOLCS (2006) 573. E gondolatokat erősíti Domokos Zsuzsa 2002-ben megjelent tanulmányában, mely szerint „Az európaiság fogalma egyike a legkevésbé tisztázott fogalmainknak. Mindez tükröződik az elmúlt tíz évben született tantervekben, tankönyvekben is.” (DOMOKOS /2002/ 5.) Ugyanakkor Závodszy Géza az 1990-es években írt munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy „Az Európa-fogalom tartalma és az európai egység jelentősége az utóbbi évtizedben [...] új aktualitást kapott. [...] Európa [...] nemcsak földrajzi, hanem történeti-politikai fogalom is, és a kettő határai nem esnek egybe.” (ZÁVODSZKY Géza /1994/: Az Európa-eszme és a magyarországi történelemtanítás. *Módszertani lapok. Történelem*, XXXV. évf. 1-2. sz. 7.)

¹² Lásd: SZABOLCS (2006) 573-574.

¹³ Lásd: NAGY Péter Tibor rövid összehasonlító vázlata négy ország tankönyveinek Európa-képéről. In: SZABOLCS Ottó – KATONA András (összeáll.) (2006): *Történelem tantárgy-pedagógiai olvasókönyv*. Dokumentumok a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 578-581.

¹⁴ NAGY (2006) 581.

¹⁵ F. DÁRDAI Ágnes (1998): A tankönyvek európai dimenziója általános iskolai történelemtankönyveink Európa-képének elemzése példáján. *Módszertani lapok. Történelem*, 5. évf. 4. sz. 9-18.; FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes (2001): *A tankönyvkutatás elméleti és gyakorlati kérdései*. Az európai integráció témájának összehasonlító elemzése német, osztrák, svájci és magyar történelemtankönyvekben. Doktori (PhD) disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest; DÁRDAI Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs; Uő: (2002): Külföldi és magyar történelemtankönyvek európai integrációs képe. *Iskolakultúra*, XII. évf. 1. sz. 62-72.; Uő: (2003): Összehasonlító tankönyvelemzés egy esettanulmány példáján: Az európai integráció német, osztrák, svájci és magyar történelemtankönyvekben. *Módszertani lapok. Történelem*, 10. évf. 3. sz. 1-22.; Uő: (2006): Külföldi és magyar történelemtankönyvek európai integrációs képe. In: F. DÁRDAI Ágnes: *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás*. II. kötet. Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára XLII. Az ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa, Budapest, 117-139.; DÁRDAI Ágnes (2006): Összehasonlító tankönyvelemzés egy esettanulmány példáján: Az európai integráció német, osztrák, svájci és magyar történelemtankönyvekben. Uo. 140-175.; FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes (2012): Mit jelent az európai dimenzió a tankönyvekben? In: ORSÓS Anna – TRENDL Fanni (szerk.): *Útjelzők*. Ünnepi kötet pályatársak, kollégák, tanítványok neveléstudományi tanulmányaiból a 70 esztendő Forray R. Katalin tiszteletére. PTE BTK, Pécs, 92-99.

¹⁶ „[...] arra kerestük a választ, hogy a tankönyvi tartalmak mennyiben járulnak hozzá az európai integrációval kapcsolatos ismeretek elmélyítéséhez, a tankönyvek didaktikai megoldásai hogyan harmonizálnak az alapszövegben ábrázolt tartalmakkal.” (DÁRDAI /2002a/ 76.)

¹⁷ Forrás: DÁRDAI (2002a) 77.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2001) 102-103. között.

¹⁸ Lásd: DÁRDAI (2002a) 126-127; FISCHERNÉ DÁRDAI (2001) 178-179. Ez alól éppen a magyar tankönyvek képeznek kivételt, ahol a négy elemzett tankönyv közül háromban „az európai integráció periférikus téma” (DÁRDAI /2002a/ 127).

¹⁹ Lásd: DÁRDAI (2002a) 127-128.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2001) 179-181.

²⁰ DÁRDAI (2002a) 129.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2001) 182.

²¹ FISCHERNÉ DÁRDAI (2011) 63.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2012) 95.

²² Lásd: DÁRDAI (2002a) 128-130; FISCHERNÉ DÁRDAI (2001) 181-183.

²³ Lásd: FISCHERNÉ DÁRDAI (2011) és (2012).

²⁴ FISCHERNÉ DÁRDAI (2011) 63.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2012) 96.

²⁵ FISCHERNÉ DÁRDAI (2011) 64., 68.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2012) 96.

²⁶ Forrás: FISCHERNÉ DÁRDAI (2011) 64., 68.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2012) 96.

²⁷ FISCHERNÉ DÁRDAI (2011) 65-66.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2012) 97-98. Fischerné Dárdai Ágnes tanulókra vonatkozó megállapítását támasztja alá Mikolasek Zsófia Komárom-Esztergom megyei általános iskolások körében végzett 2003-as kérdőíves felmérése, melynek központi kérdése volt, hogy „a gyerekek mennyire ismerik szűkebb hazájukat, Magyarországot és a tágabbat, Európát” (MIKOLASEK Zsófia /2004/: Magyarságtudat és Európa-ismeret általános iskolások körében. *Könyv és Nevelés*, VI. évf. 2. sz. 58). Az egyik kérdés azt kívánta feltárni, „hogymit várnak a magyar gyerekek az Európai Unióhoz való csatlakozástól (Mit gondolsz, hogyan változtatja meg a te életedet a csatlakozás?)” (MIKOLASEK /2004/ 66.). A válaszadók 26 %-a nem tudta, 14 % szerint pedig sehogy. (Bővebben lásd MIKOLASEK /2004/.)

²⁸ FISCHERNÉ DÁRDAI (2011) 66-67.; FISCHERNÉ DÁRDAI (2012) 98.

²⁹ Lásd: M. CSÁSZÁR (2004).

³⁰ Uo. 80.

³¹ Uo. 81.

³² F. DÁRDAI (1998)

³³ További párhuzam vonható a rendszerváltás előtti történelemtankönyvekkel, melyekben az európaiság „földrajzi értelme volt kiemelt, továbbá egy gazdasági és ideológiai alapú nyugati és keleti régió volt – mint ellenségkép – megjelenítve.” (DOMOKOS /2002/ 8.)

³⁴ M. CSÁSZÁR (2004) 81.

Molnár-Kovács Zsófia: Az „Európa-kép”-kutatás fókuszpontjai a magyar és nemzetközi tankönyvi szakirodalom tükrében Cím

³⁵ Uo. 81-82.

³⁶ Uo. 83.

³⁷ GÖNCZ Ferenc (2008): Gondolatok az európai integráció oktatásáról. In: SZABOLCS Ottó (sorozatszerk.): *Történelempedagógiai Füzetek 27. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az ELTE BTK kiadványa*, Budapest, 103-114.

³⁸ Lásd DÁRDAI (2002a).

³⁹ A tanulmányban néhány főbb kutatói megközelítést emelünk ki a tankönyvi „Európa-kép”-kutatás 21. századi gazdag nemzetközi szakirodalmi bázisából.

⁴⁰ Lásd: DÁRDAI (2002a) 73. Nemzetközi viszonylatban már az 1950-es években a tankönyvek felé fordultak a nemzeti, illetve közös identitás megjelenítése kapcsán. Erre az időszakra tehető, amikor Georg Eckert, braunschweigi főiskolai tanár a Németországgal szomszédos államokkal és korábbi háborús ellenfeleivel tárgyalásokat kezdeményezett a tankönyvekről, és azok nemzetközi értelmezésre gyakorolt hatásairól. A megfelelő intézményi keretek biztosítása érdekében Eckert 1951-ben Braunschweigben megalapította a „Tankönyvjavítás Nemzetközi Intézet”-ét (mai nevén: Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet). (Lásd MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2012): Magyar tankönyvek a Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézetben. *Történelemtanítás, (XLVII. évf.) Új folyam III. 2-4. sz.* http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/01/03_02_18_Molnar_Kovacs.pdf [2013. január 16.]

⁴¹ DÁRDAI (2002a) 73.

⁴² ÅSTRÖM ELMERSJÖ, Henrik (2011): The Meaning and Use of „Europe” in Swedish History Textbooks, 1910-2008. *Education Inquiry*. 2. No. 1. 62.

⁴³ PINGEL, Falk (1997): „The ways in which the History of Europe in the 20th Century is presented in textbooks for Secondary Schools”. Council for Cultural Cooperation, Strasbourg; PINGEL, Falk (2000): The European home: representations of 20th century Europe in history textbooks. Council of Europe Publishing, Strasbourg; lásd még PINGEL, Falk (2009): *Grenzgänger / Transcending Boundaries*. Eckert. Die Schriftenreihe – Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen Bildungsmedienforschung, Band 125, V&R Unipress, Göttingen.

⁴⁴ Lásd PINGEL (1997); (2000)

⁴⁵ PINGEL (1997) 3.; PINGEL (2000) 12-13.

⁴⁶ PINGEL (1997) 10-11.; PINGEL (2000) 35-38.

⁴⁷ PINGEL (1997) 16.; PINGEL (2000) 46.

⁴⁸ PINGEL (2009) 392.

⁴⁹ Lásd: BESAND, Anja (2010): Crooked Cucumbers, Milk Cows and Mysterious Bulls. Pictures of Europe in German Textbooks for Civic/Political Education. In: Drechsel, Benjamin – Leggewie, Claus (Eds.): *United in Visual Diversity*. Images and Counter-Images of Europe. Studien Verlag, Innsbruck, 115-128.

⁵⁰ BESAND (2010) 115-116. A tanulmányban Besand előszeretettel használja az *EU-Európa* kifejezést.

⁵¹ BESAND (2010) 116.

⁵² Bővebben lásd: BESAND (2010).

⁵³ Lásd SEGESTEN, Anamaria Dutceac (2010): Europe at the Margins: How Europe Appears in History Textbooks from Serbia and Romania. In: Drechsel, Benjamin – Leggewie, Claus (Eds.): *United in Visual Diversity*. Images and Counter-Images of Europe. Studien Verlag, Innsbruck, 131-142.

⁵⁴ Lásd: SEGESTEN (2010) 132.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Lásd: SEGESTEN (2010) 137-141.

⁵⁷ Bővebben lásd: *Multi-lingual internet platform: EurViews. Europe in Textbooks*.

<http://www.gei.de/en/research/europe-narratives-images-spaces/trans-europe-external-borders/eurviews.html> [2014. március 30.] Lásd még: *EurViews* www.eurviews.eu [2014. március 30.]

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Lásd: ÅSTRÖM ELMERSJÖ (2011)

⁶⁰ ÅSTRÖM ELMERSJÖ (2011) 64.

⁶¹ Uo. 73-74.